

הקרבה ומסירות נפש למען הכלל

מאמר זה מוקדש לעיני אחי היקר סג"מ אלי בן פורת ז"ל

הקדמה.

- א. מודל המנהיגות של משה רבנו ע"ה.
  - ב. פרשת בני גד ובני ראובן כאנטיתזה למנהיגות.
    1. הבלבול בין עיקר לטפל.
    2. אין שם שמים שגור בפייהם.
    3. ציונות דתית לעומת ציונות חופשית.
    4. היציאה מן הכלל כביטוי לכפירה בעיקר.
    5. דרך התיקון והחינוך.
  - ג. מודל שבט לוי.
  - ד. התרומה לכלל על חשבון ההתפתחות האישית.
- סיכום.

הקדמה.

לכל אדם יש מערכת ערכים שעל פיה הוא חי וממנה הוא יונק את מחשבותיו, ואת זה הוא מביא לידי ביטוי ע"י מעשיו ופעולותיו בחיים. אחת מאמיתות היסוד של אומתנו היא שהאדם נברא כדי להשפיע טוב לזולתו, החל מהמעגל הקרוב אליו - משפחתו וחבריו, והמשך בתפקידים ציבוריים, בהוראה, בצבא ובכל המעגלים השונים בתוך עמו ומדינתו, ולא רק כדי לדאוג לעצמו ואפילו מההיבט הרוחני.

א. מודל המנהיגות של משה רבנו ע"ה

את המודל וקריאת הכיוון לכך ניתן לקבל מהתבוננות במנהיגים של עם ישראל - שעל ידו ניתנה התורה, משה רבינו ע"ה אשר מסר נפשו למען ישראל, גם בשעות הקשות ביותר, כמו בחטא העגל, ולאורך כל תקופת הנהגתו במצרים ובמדבר, עמד בפרץ ללא סייג וגבול. כבר במצרים לאחר שמושה יוצא מעם פרעה, בבקשו לשלח את ישראל, לא זו בלבד שלא נענה אלא פרעה מכביד עוד את העבודה. פונה משה אל ה' ומטיח דברים קשים (שמות ה כב):

"למה הרעות לעם הזה, למה זה שלחתני".

לכאורה אמירה קשה זו כלפי הקב"ה אין לה מקום, והיא נובעת מקטנות אמונה ומקוצר ראייה. ואכן בהסבירו את תשובת ה' "עתה תראה אשר אעשה לפרעה". מביא רש"י את דברי הגמרא (סנהדרין קיא.):

"הרהרת אחר מידותיי, לא כאברהם שלא הרהר אחר מידותיי, לפיכך עתה תראה, העשוי לפרעה תראה ולא העשוי למלכי שבעה אומות כשאביאם לארץ".

כלומר, כבר כאן, עוד בהיותו במצרים, נענש משה שלא יכנס לארץ על אמירה זו.

לעומת רש"י, מבאר החת"ס (בפירושו לתחילת פרשת וארא) זאת :

"כי מרע"ה הבין וידע כי לא נכון לדבר כן עם הקב"ה, וראוי היה להיענש על זה, אך להיותו מוסר גופו וגם נשמתו עבור ישראל להצלתם ולרחם עליהם, השליך נפשו מנגד ודבר קשות והטיח דברים, ובזכות זה זכה למה שלא זכו האבות, כי הם לא יכלו לעשות ככה, כי לא עליהם ציבור לנהגם, ע"כ הם לא זכו כי אם לאספקלריא של אל שדי, ומרע"ה זכה לאספקלריא של אני ה'".

מתוך דברים אלו, מובן כי לא רק שמשה לא נענש, אלא אף קיבל שכר, על אשר מילא את תפקידו כמנהיג בהקרבה ומסירות למען ישראל.

וכדברי הרמח"ל (מסילת ישרים פרק יט) :

"עוד עיקר שני יש בכוננת החסידות והוא טובת הדור, שהנה ראוי לכל חסיד שיתכוון במעשיו לטובת דורו כולו, לזכות אותם ולהגן עליהם. והוא עניין הכתוב (ישעיה ג י) : "אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו", שכל הדור אוכל מפרותיו. וכן אמרו רבותינו ז"ל (בבא בתרא טו.) : "היש בה עץ" (במדבר יג כ) - "אם יש מי שמגין על דורו כעץ". ותראה שזהו רצונו של מקום שיהיו חסידי ישראל מזכים ומכפרים על כל שאר המדריגות שבהם, והוא מה שאמרו ז"ל בלולב ומיניו (ויקרא רבה ל יב) : "יבואו אלה ויכפרו על אלה", שאין הקדוש ברוך הוא חפץ באבדן הרשעים, אלא מצווה מוטלת על החסידים להשתדל לזכותם לכפר עליהם, וזה צריך שיעשה בכוננת עבודתו וגם בתפלתו בפעל, דהיינו : שיתפלל על דורו לכפר על מי שצריך כפרה ולהשיב בתשובה מי שצריך לה וללמד סנגוריה על הדור כולו... ואלה הם הרועים האמיתיים של ישראל שהקדוש ברוך הוא חפץ בהם הרבה, שמוסרים עצמם על צאנו ודורשים ומשתדלים על שלומם וטובתם בכל הדרכים ועומדים תמיד בפרץ להתפלל עליהם לבטל הגזרות הקשות ולפתוח עליהם שערי הברכה".

מסירות זו של משה רבינו באה לידי ביטוי בניסיון שה' העמידו בו לאחר חטא העגל, כאשר הקב"ה הציע לכלות את ישראל ולהקים במקומם עם אחר (שמות לב י) "ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם, ואעשה אותך לגוי גדול".

משה רבנו נחרד מההצעה זו, ועמד בתחינה לפני בורא עולם והפציר בו שיסלח לישראל, ויחזור בו מרעיון זה ולבסוף נענה בחיוב, באמירת ה' "סלחתי כדברך".

ובהמשך הדין ודברים בין משה לקב"ה, אמר משה : "אם תשא חטאתם"- טוב, "ואם אין - מחני נא מספרך אשר כתבת".

באמירה זו ביטא משה את מוכנותו למסור נפשו למען עם ישראל, בעצם זה שהיה מוכן לוותר, לא רק על העולם הזה שלו, אלא גם על העולם-הבא, על אף שמבחינתו יכול היה להישאר בתפקידו כמנהיג ישראל, גם אם היה מוחלף עם ישראל חלילה בעם אחר, אך לכך בדיוק ציפה ה' ממנהיג ורועה אמיתי, לדאוג לעמו ולצאנו במסירות נפש עילאית.

יש התולים את אי הופעת שמו של משה רבנו בפרשת תצווה, באמירתו : "מחני נא מספרך אשר כתבת", שהייתה חייבת להתקיים, אפילו במשהו, לפחות בפרשה אחת.

דבר זה תמוה הוא מאוד, וכי צריך משה להיענש על כך שמילא את תפקידו כמנהיג בצורה מופתית, ומסר נפשו למען עמו, בכך שיימחק שמו מפרשה זו!?

מסביר ה'כתב סופר', שלא זו בלבד שלא נמחק שמו מהפרשה, אלא כל הפרשה היא ציוויו של משה. שהרי באופן קבוע משמש משה רבנו כשליח וצינור להעברת דבר ה' לעם ישראל, ולכן תמיד פותחת התורה: "וידבר ה' אל משה לאמור".

אך כאן לאחר שמשה רבנו התגלה במסירות נפשו העצומה למען ישראל, החליט הקב"ה בשכר זאת למנותו כמלך ליום אחד שהוא בעצמו יחוקק החוקים ויצווה את ישראל בפרשה זו, ולכן פותחת הפרשה "ואתה תצווה את בני ישראל", כאומר, בכל פרשה זו אתה הוא המצווה ולא אני.

ניסיון זה של משה רבינו בהנהגת עם ישראל עולה יפה מהסיפור על הנביא הושע המופיע בגמרא (פסחים פז):

"אמר לו הקדוש ברוך הוא להושע: בניך חטאו והיה לו לומר: בניך הם, בני חנוניך הם, בני אברהם יצחק ויעקב, גלגל רחמך עליהן. לא דיו שלא אמר כך?! אלא אמר לפניו: רבש"ע, כל העולם שלך הוא! העבירים באומה אחרת. אמר הקב"ה: מה אעשה לזקן זה? אומר לו: לך וקח אישה זונה, והוליד לך בנים זנונים, ואחר כך אומר לו: שלחה מעל פניך! אם הוא יכול לשלוח, אף אני אשלח את ישראל... לאחר שנולדו [לו] שני בנים ובת אחת, אמר לו הקב"ה להושע: בדול עצמך ממנה! אמר לו: רבש"ע, יש לי בנים ממנה, ואין אני יכול להוציאה ולא לגרשה. א"ל הקב"ה: ומה אתה שאשתך זונה, ובניך [בני] זנונים, ואין אתה יודע אם שלך הן אם של אחרים הן. כך ישראל שהן בני בחוני בני אברהם יצחק ויעקב... ואתה אמרת העבירים באומה אחרת?! כיון שידע שחטא עמד לבקש רחמים על עצמו. אמר לו הקב"ה: עד שאתה מבקש רחמים על עצמך, בקש רחמים על ישראל, שגזרתי עליהם שלש גזירות בעבורך. עמד ובקש רחמים ובטל גזירה".

מדברי הגמרא עולה שהקב"ה ניסה את הושע, על כך שלא גילה מנהיגות אמיתית ומסירות למען ישראל כמשה רבינו.

הקרבה זו ומסירות נפש למען הכלל נדרשת מכל יחיד ויחיד גם בצאתו לקרב, וכפי דברי הרמב"ם (הלכות מלכים פרק ז הלכה טו):

"ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקווה ישראל ומושיעו בעת צרה וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה וישים נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זיכרונו מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה".

את דברי הגמרא (שבת נו.):

"א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן כל היוצא למלחמת בית דוד כותב גט כריתות לאשתו".

מסביר (עפ"י דברי הרמב"ם הנ"ל) הרב קוק זצ"ל (יעין איה' שם):

"ע"כ כותב גט כריתות לאשתו לייאש את לבבו בכל האפשרי מקשר משפחה ומהרעיון הפרטי התלוי בו, בהיותו דורך מהלך של רעיון יותר כללי ויותר עליון, מהלך עבודת הקודש של העם כולו".

מדברים אלו עולה, כי מעבר לפתירת חשש העגונות, ניתן למצוא כאן ביטוי לרעיון של התמסרות מוחלטת של הפרט למען הכלל.

כדי להגיע למדרגה גבוהה זו צריך לבנות את היסוד, והיסוד הוא בניינו החזק והיציב של האדם ושל ביתו. מתוך כך שבנינו של האדם מבוסס היטב, יכול הוא לצאת, להאיר

ולהשפיע גם כלפי חוץ. כי אם חלילה יצא האדם להשפיע החוצה כשעוד לא נבנה דיו, עלולה השפעתו להיות לו לרועץ. הן כי עדין אין בידו מספיק כדי לתרום, והן כי חלילה עלול להיות מושפע לשלילה מאותם רוחות המנשבות בחוץ, ונמצא שכרו בהפסדו. אך מתי הגיעה העת שכבר התמלא דיו ויכול לצאת ולהשפיע? זו אינה שאלה פשוטה כלל ועיקר, כיון שאין לדבר סוף ותמיד ניתן להתמלא עוד ועוד. זאת ועוד, באשר תמיד קיים החשש והסיכון שמא גם תושפע לשלילה, תוך כדי היציאה החוצה להשפיע. כן כל תרומה למען הכלל והציבור טומנת בחובה ירידת האדם עצמו ממדרגתו, ועל כך יש לתת את הדעת, מה הגבולות בדבר.

לא כל אדם מעמיד את סדרי העדיפויות שלו בחיים בצורה נכונה. יש ומעדיף האדם את רצונותיו ומאווייו האישיים, ואת הנאותיו הגשמיות לפני ערכיו, ולפני העמדת מערכת המוסר והאידיאלים עליהם התחנך. ויש אשר מתגבר האדם, ויודע להעמיד סדר עדיפות נכון, כאשר בראש עומדים הערכים והאידיאלים, ורק לאחר מכן הרצונות האישיים והצרכים החומריים. אמנם לא תמיד באים אלו ואלו בסתירה וניתן לשלב בין רצונותיו ומאווייו האישיים של האדם והנאותיו החומריות, לבין המטרות והאידיאלים מהם ינק ותרומתו לציבור ולחברה השייכות לעולמו הרוחני. אך מי אשר ידע לשלב בין הדברים וגם כאשר באים הם בסתירה ידע לבחור ולתעדף את הדבר הנכון, הוא אשר זוכה להגשים ולמלאות את תוכן חייו בצורה אידיאלית ונכונה, עפ"י סולם העדיפויות המוצב בפניו.

ב. פרשת בני גד ובני ראובן-אנטיתזה למנהיגות

בפרשת בני גד ובני ראובן ניתן למצוא את ההתמודדות עם הדילמה של היחס הנכון בין בניינו הפרטי של האדם ודאגתו לעצמו, לרכושו ולמשפחתו. לבין היותו חלק מהכלל / ציבור, ומתוקף כך מחויבותו למשימות הציבוריות.

בני גד ובני ראובן באו בבקשה שנראית על פניה פשוטה ולגיטימית. היה להם צאן ומקנה רב, ולפיכך ביקשו להתיישב בעבר הירדן המזרחי - מקום המרעה, ולא לנחול את הארץ, מעבר הירדן המערבי. וכפי שמוזכר בתורה (במדבר לב):

"ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד עצום מאד. ויראו את ארץ יעזר ואת ארץ גלעד והנה המקום מקום מקנה. ויבאו בני גד ובני ראובן ויאמרו אל משה ואל אלעזר הכהן ואל נשיאי העדה לאמר. עטרות ודיבן ויעזר ונמרה וחשבון ואלעלה ושבם ונבו ובען. הארץ אשר הכה ה' לפני עדת ישראל ארץ מקנה היא ולעבדיך מקנה. ויאמרו אם מצאנו חן בעיניך יתן את הארץ הזאת לעבדיך לאחזה אל תעברנו את הירדן".

אך משה רבינו לא מקבל בקשה תמימה זו המוצגת בצורה שכזאת, הוא רואה בכך פגם מוסרי, ופגיעה במוטיווציה של חלקי העם האחרים לגבי כיבוש הארץ, ומעין חזרה על חטא המרגלים. וכך הוא משיב להם:

"ויאמר משה לבני גד ולבני ראובן האחיכם יבאו למלחמה ואתם תשבו פה. ולמה תניאון את לב בני ישראל מעבר אל הארץ אשר נתן להם ה'. כה עשו אבותיכם בשלחי אתם מקדש ברנע לראות את הארץ. ויעלו עד נחל אשכול ויראו את הארץ ויניאו את לב בני ישראל לבלתי בא אל הארץ אשר נתן להם ה'. ויחר אף ה' ביום ההוא וישבע לאמר, אם יראו האנשים העלים ממצרים מבן עשרים שנה ומעלה את האדמה אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב כי לא

מלאו אחרי. בחלתי כלב בן יפונה הקנזי ויהושע בן נון כי מלאו אחרי ה'. ויחר אף ה' בישראל וינעם במדבר ארבעים שנה עד תם כל הדור העשה הרע בעיני ה'. והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים לספות עוד על חרון אף ה' אל ישראל. כי תשובון מאחריו ויסף עוד להניחו במדבר ושחתם לכל העם הזה".

מהו הבסיס להאשמת משה רבינו את בני גד ובני ראובן בהאשמות כה קשות ובהשוואתם לחטא המרגלים - החטא החמור שבגללו נחרב בית המקדש ובגללו לא זכו דור המדבר להיכנס לארץ? על זאת ניתן ללמוד מהמשך הדו- שיח בין משה לשני השבטים, שלא מסתיים כאן.

מכיוון שניתן היה לתלות את מה שקרה בין משה לשני השבטים באי הבנה, ולומר ששני השבטים לא התכוונו בעצם להשתמט מהשתתפותם במלחמה ובכיבוש הארץ, כי אם להשאיר את משפחותיהם וצאנם מעבר לירדן, והם הגברים ישאו בעול עם שאר בני"י, ואף ילכו בראש החלוצים (יחידות קרביות), וכך אמנם טוענים הם כלפי משה:

"ויגשו אליו ויאמרו גדרות צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו. ואנחנו נחלץ חושים לפני בני ישראל עד אשר אם הביאונו אל מקומם וישב טפנו בערי המבצר מפני יושבי הארץ. לא נשוב אל בתינו עד התנחל בני ישראל איש נחלתו. כי לא ננחל אתם מעבר לירדן והלאה כי באה נחלתנו אלינו מעבר הירדן מזרחה".

אך מהעובדה שמשה רבינו לא מסתפק בכך וממשיך לדון בעניין עד שמחייבם בתנאי כפול¹, ניתן בהחלט ללמוד שטענתם (בעיניו של משה) אינה כה תמימה ולגיטימית, אלא נובעת מפגם רוחני/חינוכי ומחוסר יראת שמים. וכך מתנה אתם משה:

"ויאמר אליהם משה אם תעשון את הדבר הזה אם תחלצו לפני ה' למלחמה. ועבר לכם כל חלוץ את הירדן ועבר לכם כל חלוץ את הירדן לפני ה' עד הורישו את אויביו מפניו. ונכבשה הארץ לפני ה' ואחר תשבו והייתם נקים מה' ומישראל ונכבשה הארץ לפני ה' ואחר תשבו והייתם נקים מה' ומישראל והייתה הארץ הזאת לכם לאחזה לפני ה'. ואם לא תעשון כן הנה חטאתם לה' ודעו חטאתכם אשר תמצא אתכם. בנו לכם ערים לטפכם וגדרת לצנאכם והיוצא מפיכם תעשו".

מתוך הנ"ל יש מקום להתבונן ולדרוש:

1. מדוע רואה משה רבינו את בקשתם בצורה כה חמורה וקשה?
  2. כיצד הוא מבחין בתוך דבריהם באותם פגמים רוחניים שבקשתם זו מהוה סימפטום לאותם חסרונות?
  3. במה מהוה בקשתם המשך לחטאם של המרגלים שמאסו בארץ חמדה, כפי שבא לידי ביטוי בתוכחת משה כלפיהם כפי שהזכרנו?
- תשובות לשאלות אלו נוכל למצוא בפרשנים השונים, וננסה לדייק זאת מדבריהם ומתוך הפסוקים.

¹ שזכה לכינוי 'יתנאי בני גד ובני ראובן', כבנין אב לדיני ה'יתנאים' כולם.

1. הבלבול בין עיקר לטפל

רש"י מביא את המדרש הרואה בהקדמת הזכרת הצאן והממון לפני הנשים והטף כליקוי בהבנת סדר העדיפות. מדובר בקושי בתפיסת היחס בין הצרכים החומריים לצרכים הרוחניים, או בין חשיבות הממון והפרנסה לחשיבות חינוך הילדים. וכך אומר רש"י:

"חסים היו על ממונם יותר מבניהם ובנותיהם, שהקדימו מקניהם לטפם, אמר להם משה: לא כן, עשו העיקר - עיקר, והטפל - טפל, בנו לכם תחילה ערים לטפכם ואחר כך גדרות לצאנכם".

ובתשובת משה אליהם, הוא מדגיש להם את הסדר הנכון: "בנו לכם ערים לטפכם ואחר כך גדרות לצאנכם".

והם אכן מפנימים עניין זה, ובתשובתם למשה הם משנים מהסדר בו נקטו בתחילה, ואומרים: "ויאמר בני גד ובני ראובן אל משה... עבדיך יעשו כאשר אדוני מצווה: טפנו, נשינו, מקננו וכל בהמתנו יהיו בערי הגלעד, ועבדיך יעברו כל חלוץ צבא לפני ה'".

2. אין שם שמים שגור בפיהם

האברבנאל גם הוא מדייק בדבריהם, אך הוא מתייחס לשגיאה אחרת בדיבורם. שגיאתם מתבטאת בהתחייבותם להתהלך חלוצים לפני ישראל ולא לפני ה', ומכאן ניכר כי אין שם שמים שגור בפיהם. וכך אומר (שם):

"ופרט מה הוא אשר יעשו באומרו - "אם תחלצו לפני ה' למלחמה"... כי לפני תחלצו, לא לפני אחיכם... ועל זה אמר "ועבר לכם כל חלוץ את הירדן לפני ה', עד הורישו את אויביו מפניו. כי יד ה' יורישם, לא בני ישראל בכוחם. הנה כאשר תעשו זה, תהיו נקיים מה' ומישראל, כי לא יהיה עליכם אפו ולא תלונות ישראל, ואז תהיה הארץ הזאת לכם לאחווה לפני ה', רוצה לומר בהשגחתו כמו הארץ הקדושה עצמה, ואם לא תעשו כן, אל תחשבו כי לפני אחיכם ישראל חטאתם ולא לה', כי הנה באמת חטאתכם לה'... ואמנם מה שלימדנו רבינו מסגנון הדברים, כן הוא באמת. וזהו ועבדיך יעברו כל חלוץ צבא לפני ה' כאשר אדוני דובר... רצונו לומר שלימדנו לומר לפני ה' ולא שנאמר לפני אחינו, ומזה הטעם נכפל הכתוב הזה".

מדברי האברבנאל אנו למדים כי עצם דאגת בני גד ובני ראובן בעניין חטאם כלפי ישראל ולא מפאת היותם חוטאים לקב"ה, נובעת מחסרון ביראת שמים, וזה הדבר המרכזי הדורש תיקון. טיעון זה - כמו טיעונו של רש"י - מתייחס לסגנון דבריהם ולא לעצם בקשתם, וממילא עיקר טענת משה כלפיהם על החלשת רוחם של ישראל וגרימת דמורליזציה בקרב העם, נובעת מהפגם הרוחני/חינוכי הניכר בדיבורם: חוסר ההבחנה בין עיקר לטפל, בין רוחניות לחומריות - כדברי רש"י, או חיסרון ביראת שמים - כדברי האברבנאל.

3. ציונות דתית לעומת ציונות שאינה דתית

בעל "הכתב והקבלה" הולך בדרכו של האברבנאל ומוסיף עליו. לדבריו כבר מתחילה התכוונו בני גד ובני ראובן להשאיר נשיהם וטפם מעבר לירדן, וללכת עם בני ישראל לכבוש ולנחול את הארץ, ולא התכוונו חלילה להשתמט ולא לגרום מורד לב בתוך בניי. אלא שכוונתם זו נבעה מיושר מוסרי כללי עפ"י נוהג ישרות העולם, ולא מפני פחד ה' והדר גאונו.

והוא מדייק יפה מדברי הפסוקים, שבתחילה מבקשים בני גד וראובן: "ואנחנו נחלץ חושים לפני בני ישראל, עד אשר אם הביאונו אל מקומם".

אך משה מדגיש וחוזר ומדגיש:

"ויאמר אליהם משה... אם תעשון את הדבר הזה... אם תחלצו לפני ה' למלחמה... ועבר לכם כל חלוץ... לפני ה'... ונכבשה הארץ לפני ה'... אחר תשובו והייתם נקיים מה' ומישראל... והייתה הארץ... לפני ה'... ואם לא תעשון כן הנה חטאתם לה'".

ואכן בתשובתם למשה הפנימו עניין זה באומרים: "ועבדיך יעברו כל חלוץ צבא לפני ה' כאשר אדוני דובר".

וכך הוא אומר:

"הזכיר משה בזה כמה פעמים 'לפני ה'', וכן חתם במאמרו 'והייתה הארץ הזאת לכם לנחלה לפני ה''... הנה ביארו דעתם הנכונה וההגונה לבלתי צאת מקו היושר והמשפט אשר יחויב, יסבלו גם הם טורח ועמל בסכנת המלחמה כאחיהם, ולא שירשו ארץ בלי עמל ויגיעה, ובכל אלה לא הזכירו בפייהם שיעשו כל זה מפני פחד ה' והדר גאונו... על כן אמר להם משה: טוב הדבר אשר דברתם, אך לא יספיק היותו סתמי כאשר אמרתם, שנראה היותכם עושים כן בעבור היושר המדיני והכללי, אלא אם תעשו הדבר הזה אשר אמרתם, צריך שיתווסף בו עוד תנאי, והוא שכשיעבור כל חלוץ מכם, לא יהיה לפני בני-ישראל גרידא, כאילו היות התכלית מפני שכן יחייב הקיבוץ המדיני והכללי, אלא לפני ה' - לעשות רצונו, ולא מפני היות הדבר מוסכם מן השכל וסברא אנושית, כי אם יניע אתכם על זה חיובכם להכניע לפני ה'... הנה בזה האופן תהיו נקיים בפעם אחת מה' ומישראל".

דבריו של בעל הכתב והקבלה מתיישבים יפה בהבדל שבין המרגלים למעפילים, שלכאורה באו המעפילים לתקן את אשר פגמו המרגלים במאסם בארץ חמדה, ובאומרים (במדבר יג לא): "לא נוכל לעלות... כי חזק הוא ממנו". והנה באים הם לעלות לארץ, אלא כיון שלא היה ע"פ ה', לכך (שם יד מא) "והיא לא תצלח", כיון שאמונה בה' בלא דביקות בארץ, ודביקות בארץ בלא אמונה בה', שניהם לא יעלו ולא יצלחו.

ובזה שונים המעפילים המוזכרים בתורה מהמעפילים בדורינו, שכל שיבת ציון הינו חלק מתהליך גאולתנו, כאשר אנו בבחינת "כל מי שפעל עם אל" גם אם נעשה בלא קריאה בשם ה', וממילא אין כל מקום להשוואה לשלילה בין המעפילים לחלוצים בדורינו.

4. היציאה מן הכלל כביטוי לכפירה בעיקר

דבר דומה לזה, שהאדם ניכר בצורת דיבורו, ושיחת חולין עם אדם יכולה ללמד הרבה על אישיותו לטוב ולמוטב, ולגלות גם את פגמיו הרוחניים, ניתן ללמוד מדברי הבן הרשע בהגדה של פסח:

"רשע, מה הוא אומר? מה העבודה הזאת לכם, ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל כפר בעיקר, ואף אתה הקהה את שיניו ואמור לו: בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים, אילו היה שם לא היה נגאלי".

ההבנה הפשוטה לכאורה היא שעצם ההוצאה מן הכלל היא כפירה בעיקר, וכפי שאומר הרב קוק זצ"ל (בעולת ראייה ח"ב עמ' רע"ה):

"כי ההוצאה את עצמו מקדושת כלל ישראל, היא היא עושה את הכפירה בעיקר, כי קדושת האמונה של התורה והמצווה, קשורה וקיימת באחיזתה בכלל ישראל".

וזאת כי ישראל ואורייתא חד הם, ואי אפשר זה בלא זה.

כפי שאומר הרמב"ם (הלכות תשובה פרק ג הלכה יא):

"הפורש מדרכי ציבור, אף על פי שלא עבר עבירות, אלא נבדל מעדת ישראל ואינו עושה מצוות בכללן, ולא נכנס בצרתן ולא מתענה בתעניתן, אלא הולך כדרכו כאחד מגויי הארץ וכאילו אינו מהן, אין לו חלק לעולם הבא".

וא"כ זו לכאורה יכולה להיות ההבנה לגבי היחס לשאלת הבן הרשע. אלא שמתעורר הקושי, שהרי גם הבן החכם בשאלתו פונה בגוף שלישי באומרו (דברים ו כ): "מה העדות והחוקים... אשר ציוה ה' אלוקינו אתכם". וגם עליו ניתן היה לבוא ולטעון על אשר לא אמר "אשר ציוה אותנו".

הגר"א (בפירושו להגדה של פסח) מבאר שיש כאן שתי טענות כלפי הבן הרשע, והאחת קשורה בשנייה: האחת, על שהוציא את עצמו מן הכלל. השנייה, על שאינו מזכיר שם שמים.

אלא שפירושו קצת דחוק בלשון ההגדה, שהרי לא נאמר 'וכפר' אלא 'כפר'. כלומר, אין אלו שני דברים, כי אם דבר אחד.

ניתן ליישב את הדברים באופן הבא: כפי שאצל בני גד ובני ראובן, ההימנעות מהזכרת שם שמים בפיהם, גילתה לנו על ליקויים הרוחני, שמחשיבים הם את הצד החומרי יותר מן הרוחני, כך גם כאן בא זה ולימד על זה. מזה שלא הזכיר הבן הרשע שם שמים בפיו, גילה שכוונתו באומרו "לכם", אכן לפרוש מן הציבור. ממילא שני הטעמים נובעים זה מזה, ואין להפרידם.

וכך אכן מסביר האברבנאל (בפירושו זבח פסח להגדה של פסח):

"ואם הבנים האלה היו אומרים "מה העבודה הזאת אשר ציוה ה' אלוקינו לכם", לא היינו חוששים למילת "לכם", כמו שלא חששנו על מילת "אתכם" שאמר החכם, אבל הרשע הזה באמת כפר שהמצווה היא אלוקית, ולכן לא אמר "אשר ציוה ה' אלוקינו".

ואמנם, על אף שכאשר נעשים דברים בלא יראת שמים ולא לשם שמים, ודאי יש בהם פגם, אך עדין אינם חסרי ערך. והינם בעלי ערך יותר גדול מאשר אם יעשו אותם מעשים בדיוק ע"י אנשים טובים מאומות העולם. וכפי שמבאר הנצי"ב (בפירושו 'הרחב דבר') את ברכת יצחק ליעקב (בראשית כז) "ויגש וישק לו וירח את ריח בגדיו ויברכהו ויאמר, ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה'". ומדרש חז"ל (סנהדרין לז): "מנין שאפילו ריקנין שבישראל מלאים מצוות כרימון, שנאמר: "וירח את ריח בגדיו", אל תקרי בגדיו אלא בגדיו".

וכך מבאר הנצי"ב:

"כי הריח יצחק ריח גמילות חסדים של דעת אנושי של יעקב, ויברכהו - אישר חילו- כי נפלאים המה משאר גמ"ח שבכל אומות העולם, אע"ג שגם הם נעשים שלא לשם שמים כמו של אוה"ע... והסיבה לכך מפני שמצווה הנעשה בכוח הנפש של ישראל המה תוכיות נפש הישראלי, משא"כ הנעשה בדעת אנושי מכונה בשם בגדיו, שהגוף ודעת האנושי, המה מלבושי הנפש הנעלה".

א"כ ודאי שנעלית המצווה הנעשית מתוכיות הנפש יותר ממצווה הנעשית במלבושי הנפש. אעפ"כ אינה דומה מצווה הנעשית במלבושי נפש ישראל שהינה נעלה יותר ממצווה הנעשית במלבושי נפש אוה"ע, וזאת ראה יצחק ברוח הקודש בבואו לברך את יעקב וזרעו. ולעצם תופעת הלאומיות בדורינו בלא ששם שמים שגור בפיה של האומה, אומר הרב קוק שכל הוא סדר ההופעה בדורנו(אורות התחיה פרק לב):

"שמתפתחת האומה... אך אינה מכרת עדין את עומק הישות העליונה שהיא כל יסוד תקומתה... עינה לארץ ולשמים עדנה לא תביט, היא אינה שבה עדין אל אישה הראשון בפועל, היא מעבדת את חייה בכוחותיה הנמצאים בשורשי נשמתה, אמנם בלא קריאת שם, בלא מגמה מבוררת... שם שמים לא שגור בפייה... רק בהיגמר התוכן... אז יוחל אור אלוקי הנקרא בשם המפורש להיגלות... והמשך הזמן העובר בין ההופעות המיוחדות המרוכזות בכנסת ישראל... עד שיופיע אור תפארת ישראל, לדעת כי שם ה' נקרא עליה, הוא זמן חבלי משיח".

וא"כ בזמן שאחרי צמיחת המדרגה החומרית של האומה ועוד לפני הופעת הקומה הרוחנית, הוא זמן של המשבר העובר עלינו היום, ואנו צריכים לחנך ולהסביר את האמונה והשורשים בכל גודלם, ומתוך כך לקרבם אל דורנו- דור הגאולה המיוחד בגדלותו.

5. דרך התיקון והחינוך

דרך התיקון והחינוך לדרכם של בני גד ובני ראובן, הן בעניין חוסר הבנת סדרי המדרגות וסדרי הקדושות- מה עיקר ומה טפל, והן בעניין ששם שמים לא שגור בפייהם - כאשר דברים אלו נובעים מחוסר יראת שמים, באה לידי ביטוי בבקשת משה רבינו מחצי שבט המנשה להצטרף אליהם לנחול נחלה בעבר הירדן כדי להגביר כוח התורה בקרבם וע"י כך להיטיבם ולחנכם, כפי שמסביר זאת הנצי"ב (העמק דבר, דברים ג טז). כראיה לדבריו מביא את הקושיא: שהרי לא מובן מהיכן צצו חצי שבט המנשה, שהרי הם לא היו בין המבקשים נחלה בעבר הירדן, ובכל הדו שיח עם משה לא מוזכרים.

רק בסוף הפרשה מוזכר לראשונה שם שנתן גם להם נחלה בעבר הירדן (במדבר לב לג):

"ויתן להם משה לבני גד ובני ראובן ולחצי שבט מנשה בן יוסף את ממלכת סיחון... ואת ממלכת עוג... הארץ לעריה, גבולות ערי הארץ סביב".

לכאורה לא מובן מדוע הם לא נחלו בא"י שודאי קדושתה רבה על פני עבר הירדן המזרחי? ואם כבר נותן להם נחלה בעבר הירדן, מדוע הוא מחלק ומפלג את השבט? אלא צריך לומר שהם לא ביקשו מעצמם לנחול שם, אלא משה הוא זה שביקש זאת מהם, וכמפורש בירושלמי, על המשנה (בכורים א א): "אלו מביאין (ביכורים) וקורין...". וביניהם מונה המשנה את 'הבא מעבר לירדן', אלא שר' יוסי חלוק על ת"ק וסובר שמביאין ביכורים אך לא קורין, וטעמו מפני שאינה ארץ זבת חלב ודבש.

על כך אומר הירושלמי (שם הלכה ח): "תני: 'אשר נתת לי'... לא שנטלתי לי מעצמי".

כלומר, הטעם לדברי ר' יוסי הגלילי - מדוע יושבי עבר הירדן מביאין ביכורים אך לא קורין, אינו מפני שהיא לא בכלל ארץ זבת חלב ודבש המוזכרת בפרשת ביכורים, כי אם מפני שהמביא אינו יכול לומר "הנה הבאתי מראשית פרי האדמה אשר נתת לי ה'". כי הם נטלו מעצמם בבקשתם ממשה, ולא קיבלו כמו שאר השבטים, ומביא הירושלמי נפקא מינה בין שני הטעמים: "מאי ביניהון? אמר ר' אבין חצי שבט מנשה ביניהון. מאן דאמר: אשר נתת לי... ולא שנטלתי לי מעצמי, חצי שבט מנשה לא נטלו מעצמן. (לעומת בני גד ובני ראובן, ולכן הם כן אמורים להביא וגם לקרוא), ומאן דאמר... ארץ זבת חלב ודבש... אפילו כן אינה ארץ זבת חלב ודבש" (וממילא גם חצי שבט מנשה נמצאים באותה קטגוריה עם בני גד ובני ראובן ולא יכולים לקרוא).

ולפיכך אומר הנצי"ב ברור שחצי שבט מנשה הצטרפו לשני השבטים לבקשת משה רבינו, ואלו דבריו:

"יש להתבונן שמשנה רבינו הירבה חלקת חצי שבט מנשה הרבה לפי ערך שני שבטים אלה... ועל כרחך הייתה בזה כוונה פנימית שנוגעת לכלל ישראל ששבט מנשה ישבו בעבר הירדן, ונראה שבשביל שראה משה רבינו שבעבר הירדן כוח התורה מועט... ע"כ השתדל לשתול בקרבם גדולי תורה שיאירו מחשכי ארץ באור כוח התורה שלהם, וכתוב: "מיני מכיר ירדו מחוקקים"... היינו גדולי תורה וראשי ישיבות... והשתדל משה שיתרצו המה לשבת בעבר הירדן, ומשום זה הרבה להם נחלה עד שנתרצו... ואח"כ סיפר משה לישראל את כל העניין, כמה השתדל לשתול בקרבם גדולי תורה, ומזה ילמדו לדורות להשתדל לדור במקום תורה דווקא, כי בזה תלויים חיי ישראל תלויין".

דבר זה בולט עוד יותר בסיפור המסופר בסוף ספר יהושע, לאחר שבע שנות חלוקת הארץ, כאשר התאחדו בני ראובן גד ומנשה עם משפחותיהם מחדש, ובנו מזבח על הירדן (יהושע כא):

"וישבו וילכו בני ראובן ובני גד וחצי שבט המנשה מאת בני ישראל משלה אשר בארץ כנען ללכת אל ארץ הגלעד אל ארץ אחזתם אשר נאחזו בה על פי ה' ביד משה. ויבאו אל גלילות הירדן אשר בארץ כנען ויבנו בני ראובן ובני גד וחצי שבט המנשה שם מזבח על הירדן מזבח גדול למראה. וישמעו בני ישראל ויקהלו כל עדת בני ישראל שילה לעלות עליהם לצבא".

הם חשדו בהם שהם רוצים להקריב שם קורבנות כמקום חלופי למשכן. ורק כשנתברר להם שכוונתם להותיר לדורות הבאים אחריהם את ההכרה שהם מקושרים לעם ישראל היושב בא"י, ויש להם חלק בישראל, נרגעו וחזרו למקומם.

לכן שלח אליהם משה רק את חצי שבט מנשה ופלגם, כי ע"י שהותיר חציים מעבר הירדן המזרחי וחציים מעבר הירדן המערבי, גרם לקשר ולזיקה בין המשפחות מאותו השבט הנמצאות משני עברי הירדן, ובכך ניסה למנוע שייחשבו חלילה כשני עמים. כל זאת לא עלה בידו לגמרי, כי לדורות הבאים אחריהם גם זה כבר לא הועיל, והוצרכו להקים המזבח בירדן.

עצם חשש זה של בני ראובן וגד שמא הנתק של ילדיהם מא"י ומעם ישראל יגרום לניכור והתבוללות של הדורות הבאים אחריהם וכן עצם החשד של בני ישראל בהם שמתכוונים להקים מזבח כאלטרנטיבה למשכן מורה על הצורך הגדול שלהם בחיזוק רוחני ותורני. אחת מן הדרכים לפתור בעיה זו בימינו היא, ע"י הקמת גרעינים תורניים כדוגמת הגרעינים הקיימים בעיירות הפיתוח ובמרכזי הערים של קבוצת משפחות בני תורה שישפיעו במקום, הן בעצם ישיבתם בתוכם, והן בדרך חינוך והגברת תורה שם.

ג. מודל שבט לוי

דבר דומה אנו מוצאים לגבי שבט לוי שלא קיבלו נחלה בישראל, ומקומות מגוריהם הנם בערי המקלט הקולטות רוצחים בשגגה. דווקא שם צריך אותם כדי שישפיעו הן באופן הסגולי מעצם הימצאות גדולי תורה וצדיקים בתוכם, והן בדרך השפעה, חינוך והרבצת תורה.

כך גם התלות שבין מיתת הכהן הגדול לשחרור הרוצחים מערי המקלט נובעת מאותה סיבה, כפי שאומרת הגמרא (מכות יא) - שתפקידו של הכהן הגדול להתפלל ולבקש רחמים על דורו, וכפי שמסופר שם על ר' יהושע בן לוי שאליהו הנביא היה מתגלה אליו

תדיר. ופעם אחת ארע שבמשך שלושה ימים ברציפות לא התגלה אליו, והסיבה לכך מפני שבמרחק שלוש פרסאות ממנו טרף אריה אדם, וזה מראה שהשפעתו על סביבתו לא הייתה מספקת ולכן קרה הדבר.
אם כן, ערי המקלט אינן מהוות את מה שמהווה בימינו בית הסוהר, כי אם בתי חינוך וכפרי גמילה, ולזאת צריכה להיות השאיפה.
כפי שכותב הרב קוק (בספר 'עקבי הצאן', מאמר עבודת אלוקים):

"כי מבתי האסורים של הפושעים אמנם באה טובה לעול, שמגינים על העולם שלא יישחת, אבל מכל מקום לא זאת היא המרגעה, ובצדק תובעים הם חלוצי העתיד, שהאנושיות חייבת לשאוף שבתי ספר ולימוד טובים ימלאו את מקומם של בתי האסורים, במה שילמדו ויחנכו באופן כל כך בריא וטוב את האדם, עד שלא יחטא ולא יפשע, ולא יהיה צריך להיאסר, כי אם כל מה שיהיה יותר אמיץ ומלא זרע עז, יותר יהיה מרבה להטיב ולהיות צדיק, חסיד ישר ונאמן בטבע תולדתו".

ד. התרומה לכלל על חשבון ההתפתחות האישית

לאור הנאמר על חשיבות התרומה לכלל והנשיאה בעול עם הציבור, עולה ומבצבצת כל העת שאלת היחס הראוי בין הנתונה והתרומה לציבור, כשבה בעת שהוא תורם, אינו יכול ללמוד ולהתפתח בעצמו מבחינה רוחנית.
דבר זה מצוי אפילו אצל רבנים וראשי ישיבות המרביצים תורה ברבים, שלא לדבר על העוסקים בצורכי ציבור, שגורם להם להיבטל מלימוד תורה.
דבר זה ניתן ללמוד מדברי חז"ל המשווים בין משה רבינו לנח (בראשית רבה פרשה לו):
"אמר רב ברכיה: חביב משה מנח, נח משנקרא איש צדיק נקרא איש האדמה, משה משנקרא איש מצרי נקרא איש האלוקים".
ומבאר ה'משך חכמה' (בראשית ט):

"יש שתי דרכים בעבודת השי"ת, דרך אחד, מי שמייחד עצמו לעבודתו ית' ומתבודד, ויש מי שעוסק בצורכי ציבור ומבטל עצמו בשביל הכלל ומפקיר נפשו בעבורם, אם כן צריך לומר שזה שיתבודד יעלה מעלה מעלה, וזה (שעוסק בצורכי ציבור) ירד ממדרגתו... ובכל זאת מצאנו שנח התבודד ולא הוכיח את בני דורו, לכן אמרו עליו שאף הוא היה ראוי לכליה, כי רק מתבודד לעצמו היה, בכל זאת אחר שנקרא (בתחילה) איש צדיק, ירד ממדרגתו ונקרא איש האדמה, ומשה שנקרא (בתחילה) איש מצרי... הואיל ומסר עצמו על ישראל בהריגת המצרי, נקרא (בסופו) איש האלוקים, שהגיע לתכלית השלמות, מה שיוכל האדם להשיג".

וכן מובא במדרש (דברים רבה פרשה לו):

"וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלוקים. זהו שאמר הכתוב: רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה. מהו ואת עלית על כולנה? מדבר במשה על שנתעלה יותר מן הכל, כיצד? נח אמר למשה: אני גדול ממך שניצלתי מדור המבול, אמר לו משה: אני נתעליתי יותר ממך, אתה הצלת את עצמך ולא היה בך כוח להציל את דורך, אבל אני הצלתי את עצמי והצלתי את דורי כשנתחייבו כליה בעגל, מנין? שנאמר: וינחם ה' על הרעה אשר דיבר לעשות לעמו. למה הדבר

דומה? לשתי ספינות שהיו בים, והיו בתוכן שני קברניטיין, אחד הציל את עצמו ולא הציל את ספינתו, ואחד הציל את עצמו ואת ספינתו, למי היו מקלסין? לא לאותו שהציל את עצמו ואת ספינתו? כך נח, לא הציל אלא את עצמו, אבל משה הציל את עצמו ואת דורו היו "ואת עלית על כולנה".

א"כ למדים אנו על מעלת האדם התורם לציבור ומוסר נפשו למען הכלל, ועל גדולתו. לעומת אותו אחד שכל הזמן עוסק בהתגדלותו ובהתפתחותו האישית, וגם אם מבחינה כמותית הספיק ללמוד יותר, מבחינה איכותית אין ערוך לגדולתו. וכך מאריך לבאר החתם סופר (בהקדמתו לשו"ת חת"ס יו"ד), ושואל: במה זכה אברהם אבינו לכינוי החיבה 'זרע אברהם אוהבי', יותר משאר אבות האומה? ומביא כנקודה מרכזית את אשר נאמר על אברהם (בראשית יח ט): "כי ידעתיו למען אשר יצווה את בניו ואת ביתו אחריו, ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". ומבאר החת"ס:

"הורה בזה נפלאות אהבת ה' לאברהם על שלימד דעת את העם וקירבם לעבודתו, והיא שעמדה לו יותר מכל מעשה הטוב וזכות הנפש אשר היה לו לעצמו, כי באמת גם לפניו היו יחידי סגולה אשר ידעו את ה', ודעת דרכיו יחפצו ובהתבוננתו ישגו תמיד, מי לנו גדול מחנוך אשר מעוצם תשוקתו ודביקותו בה' חדל מהיות אדם ונתעלה להיות כאחד מצבא מרום במרום העומדים את פני המלך לשרתו "ואיננו כי לקח אותו אלוקים"... ולא מצינו באברהם שנוזכך עפרוריותו כל כך, אך לא מצד פחיתות וחיסרון נפשו לא הגיע אל המעלה הזו, לא! כי אם אברהם אבינו ע"ה היה עושה כאשר עשה חנוך, להתבודד עצמו מחברת בני אדם, היה גם הוא מתעלה להיות ממלאכי אל, ואשר לא עשה כן, הוא כי התבונן בחכמתו כי לא באלה חפץ ה', שישלים האדם את נפשו לבד, ואת אנשי דורו ישאיר אחריו "תרבות אנשים חטאים" ומכעיסי ה', כמקרה אשר קרה לדורו של חנוך ודור המבול, הניסיון הזה לימד אותו כי טוב לאדם למעט בהשלמת נפשו למען רבות כבוד ה', למעט את מורדיו ולהרבות עבדיו ויודעיו... ואם רק ידאג להתעלות עצמו - אם כה יעשו יחידי סגולה בכל דור ודור, ימצא אחד מיני אלף קדוש לה', ורוב העולם מקולקל... ומי יודע אם לעת כזאת הגעת (הנשמה) למלכות (העולם הזה)".

ועל זה הזהירנו השי"ת: "ולמדתם את בניכם ואת בנייהם ילמדון"... וכדומה מצוות התוכחה: "הוכח תוכיח את עמיתך"... כל אלו המצוות מורים לנו - כי לא תושלם חפץ הבריאה, אם ישלים האדם את נפשו לבדו, ולא ישלים את נפש זולתו".

סיכום

לסיכום, נביא את דבריו של הרב משה צבי נריה זצ"ל לגבי חשיבות התרומה לכלל והיציאה החוצה. היוצא בנחרצות כנגד ההסתגרות של בני תורה ב-ד' אמותיהם. וכך מבאר הרב נריה (בהסבירו את פשר האותות שעשה משה במצרים, בספרו 'נר למאורי' עמוד 172):

"נראה שמנהיג היכול להנהיג ולהורות ומושך את ידו מן ההנהגה, מסתגר בד' אמותיו - לא רק באחרים הוא פוגע אלא גם בעצמו-

"הבא נא ידך בחיקך... והנה ידו מצורעת כשלג" - המשאיר ידו בתוך חיקו ואינו מושיטה לאחריים - פוגע בעצמו... בני ישיבה, אנשי תורה, ייעודם הוא ללמוד על מנת ללמד, להסברה ולהפצת אור תורה ועוז אמונה. בן תורה האומר: "שלוש עלי נפשי", החושב שבהתפתחות אישית ובהסתגרות מתמדת בבית המדרש, אינו עושה כל רע - טועה הוא. יש בציבור הרחב צימאון לאור ה' ותורתו! צימאון זה שאינו מתמלא, מרפה את הידיים. ציבור שחסר הדרכה תורנית, סר מן הדרך הישרה, נהפך לנחש, נחש המסכן את שלום הציבור. דרשו רבותינו (ע"ז יט): "רבים חללים הפילה", זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה, "ועצומים כל הרוגיה", זה תלמיד שהגיע להוראה ואינו מורה. מדוע מודגש אצל אנשי תורה רבים החשש של "רבים חללים הפילה" בלבד, הרי יש לחוש לא פחות ואף יותר ל"עצומים כל הרוגיה", לנזקים הנגרמים לכלל ישראל המתייבש מחוסר קרני אורה של תורה?

יכירו וידעו: המפתח בידינו הוא - קיום הייעוד לגדול ולהגדיל תורה, לאהוב ולהאהיב, ויהא שם שמים מתאהב על ידינו."

